

מחסום הקול: בעקבות רע"א 6897/14 רדיו קול ברמה נ' קולך פורום נשים דתיות

אפרת פודם*

1. מבוא. 2. פסק הדין: סיפורן של עלמות נאלמות. 3. שירים ושערים – על תרבות ועל חסמים א. התרבות והמשפט ככלי ליצירת מחסומים; ב. החסם מפני תרבות; 4. סיכום – על דת תקשורת ותרבות.

1. מבוא

מטרתו המוצהרת של חוק תובענות ייצוגיות¹ היא קידום זכויות אדם, והוא שואף להיות כלי אפקטיבי להגנה עליהן, מקום בו חוקים והליכים אחרים, עשויים להיחשב מורכבים או מרתיעים יותר. יחד עם זאת, החוק בנוי תילי תילים של גדרות וחסמים שעל האזרח המעוניין לעשות בו שימוש לעבור בדרך לקבלת הסעד הנכסף. במרוצת השנים, השתרשה התפיסה כי תובענות ייצוגיות נועדו להגן על פגיעות צרכניות זניחות או לשמש כאמצעי נגד מדיניות פוגענית של תאגידים גדולים, והשימוש בחוק, על משוכותיו, לטובת קידום זכויות אדם וככלי לשינוי חברתי הפך נדיר ביותר.² לצד המגבלות והתנאים המצטברים הרבים שמתווה החוק, גלומים בו יתרונות לא מעטים בהגנה על קבוצות מוחלשות מפני עוולות המוניות, אשר לרוב לא מתבררות בבית המשפט בשל שורת חסמים נוספים המאפיינת קבוצות אלה, וכוללת, בין היתר, חסרון כיס וגישה לידע. יתרון מובהק נוסף בחוק הוא מתן אפשרות לארגון לתבוע בשם

* עו"ד אפרת פודם היא מנחת הקליניקה לקידום שוויון בבית הספר למשפטים על שם חיים שטריקס, המסלול האקדמי המכללה למינהל, מנהלת את "תמורה – המרכז לקידום שוויון", ועמיתת תכנית "תקנה" לתואר שני במשפטים. ברצוני להודות לעו"ד אסף פינק, אשר ייצג את עמותת "קולך" בהליך, וחלק עמי את תובנותיו החשובות.
1 חוק תובענות ייצוגיות, התשס"ו-2006.
2 אסף פינק "תובענות ייצוגיות ככלי לשינוי" **מעשי משפט** ו 157 (2014).

קבוצה נפגעת מבלי להצביע על תובע בעל עילה אישית.³ למנגנון זה חשיבות עצומה בהגנה על קבוצות מוחלשות, אשר בשל מגוון רחב של נסיבות חוששות או נעדרות מוטיבציה לתבוע. זאת, לעומת ארגונים או עורכי דין חברתיים אשר יכולים להקדיש מזמנם וממרחם לתיקון אותן עוולות המוניות ולמנף את השימוש בחוק ביעילות ובנאמנות.

סוגיה זו עמדה למבחן בפרשת קולך.⁴ במקרה זה, אישר בית המשפט העליון את ההחלטה לאפשר לארגון "קולך" להגיש תובענה ייצוגית כנגד תחנת הרדיו החרדית "קול ברמה", בגין אפליה אסורה,⁵ זאת בעקבות מדיניותה המוצהרת של התחנה האוסרת השמעת נשים. במסגרת ההליך, בחן בית המשפט לראשונה את התנאים שבהם ארגון יכול לבוא בנעליו של נפגע ישיר, וכן את יתר התנאים הנדרשים לאישור הגשת תובענה ייצוגית.

פסק הדין הולך במסלול שהתווה לו חוק תובענות ייצוגיות, ובוחר את מגוון השערים והחסמים הקיימים בחוק, תנאי אחר תנאי, מוקש אחר מחסום, ולבסוף, כמו בסיפור ילדים או במשחק מחשב, מכריע אם ניתן להיכנס בשערי הממלכה ולנהל הליך משפטי. מוטיב החסמים והמשוכות אינו רק מאפיין חיצוני של החוק ושל פסק הדין, אלא קשור בעבותות למהותו ולתוכנו. הדרת נשים וחסמת דרכן למוקדי התרבות – היא העוולה במוקד ההליך; הצבת חסמים תרבותיים בפני נשים חרדיות המעוניינות למחות על אותה הדרה – הם שהביאו לניהול ההליך במתכונת זו.

ברשימה זו אטען כי פסק הדין (בדגש על החלטתו של השופט יורם דנציגר), אמנם פתח באופן מבורך את שערי הכניסה להיכל המשפט בפני הנשים המודרות, אך עם זאת הוסיף חסמים נוספים פרי יצירתו, אשר מעמידים את היכולת לעשות שימוש בהלכה חשובה זו, בסימן שאלה. בהמשך אעמוד על אותם חסמים אשר הולידו את הצורך בהליך במתכונת זו, קרי – הגשת תובענה ייצוגית על ידי ארגון וללא תובעת ישירה, על המקום שבו התרבות פוגשת את המשפט, ולבסוף אדון בחשיבות ייצוג ושיקוף של כלל האוכלוסיות בכלי התקשורת ובתרבות.

³ ס' 4 (א)(3) לחוק תובענות ייצוגיות, מצביע על התנאים בהם נדרש ארגון לעמוד על מנת להיכנס בנעליו של תובע ישיר.

⁴ רע"א 6897/14 רדיו קול ברמה נ' קולך פורום נשים דתיות (פורסם בנוב, 9.12.2015) (להלן: עניין קולך).

⁵ חוק איסור אפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א–2000 (להלן: "חוק איסור אפליה").

2. פסק הדין - סיפורן של עלמות נאלמות

בהחלטתו, בית המשפט בוחן אם ארגון "קולך" עומד בתנאים הנדרשים על פי החוק על מנת להגיש את התובענה כייצוגית. במידה ותנאים אלה התמלאו, ניתן יהיה להתחיל את ההליך מראשיתו ולדון בטענות הצדדים לגופו של עניין. לטענת המערערת, הגשת התובענה כייצוגית אינה הולמת בנסיבות העניין מן הטעמים הבאים: ראשית, תחנת הרדיו פעלה בהתאם להנחיות הרשות השנייה ותחת פיקוחה,⁶ בין היתר בכל הנוגע להשמעת נשים בשידוריה, ועל כן כל מעשיה בדין הם; שנית, עילת איסור אפליה שבגינה הוגשה התביעה, פורשה בניגוד למהות החוק וחריגיו העוסקים בהפרדה והבחנה לצרכי דת; שלישית, אפיון הנזק והגדרת הקבוצה הנתבעת לוקות בהבנת מרקם החיים והמציאות. הטענות המרכזיות של המערערת היה כי ארגון "קולך" אינו כשיר להגיש את התובענה כייצוגית, כארגון שבא בנעליה של תובעת ישירה, מאחר שאינו עומד בדרישות החוק.

בית המשפט העליון (מפי השופט דנציגר ובהסכמת השופטות אסתר חיות ודפנה ברק-ארז), פסע דרך המשוכות והגדרות שהתווה החוק, והעניק להן פרשנות. תחילה, הוא דן בכלליות בתופעה הפסולה של הדרת נשים במרחב הציבורי במדינת ישראל, וקבע כי מקום התובענה להתברר כתובענה ייצוגית תחת עילת אפליה. בהמשך, הוא בחן את הליכי הפיקוח והאסדרה של הרשות השנייה מול הנהלת תחנת הרדיו, ובהתאמה תחם את פרקי הזמן בגינם ניתן יהיה לתבוע. לבסוף, התווה בית המשפט עקרונות לבחינת הנזק של הקבוצה בהמשך ההליך.

במסגרת הדיון המשפטי, בחן בית המשפט, לראשונה,⁷ את סעיף החוק המכיר בזכותו של ארגון לתבוע חלף תובע בעל עילת תביעה אישית, ופירש אותו. השופט דנציגר קבע, כי יש לפרש את דרישות החוק בצמצום רב מחשש שבית המשפט יוצף בתביעות והליכי סרק. לפיכך, על ארגון המבקש להגיש תובענה ייצוגית לעמוד בשלושת התנאים המצטברים הבאים: להוכיח כי מדובר בארגון רשמי ופעיל בהתאם להגדרות המנויות בחוק; להראות כי התובענה עוסקת במובהק במטרות אותן הוא מקדם; להוכיח כי קיים קושי להגיש את הבקשה בידי אדם בעל עילת תביעה אישית.

⁶ בשנת 2011 החלה הרשות השנייה בהליכי אסדרה ופיקוח מול תחנת הרדיו קול ברמה בכל הנוגע להדרת נשים, על כן התביעה אושרה על מדיניות ההדרה בשנים 2009–2011. ראו עניין קולך, לעיל ה"ש 4, פס' 2–5 לפסק דינו של השופט דנציגר.

⁷ העניין נדון קודם לכן בבית המשפט המחוזי בת"צ (ת"א) 2484-09-12 **הצלחה התנועה הצרכנית לקידום חברה כלכלית הוגנת נ' כהן** (פורסם בנבו, 18.2.2013).

את הקושי באיתור התובע הישיר ניתן לאמוד על ידי מספר מדדים אפשריים אותם מציג בית המשפט, כגון: חסרון כיס המונע מהתובעים לעמוד על זכויותיהם, פערי מידע וכוח המונעים מהתובעים להיות מודעים לפגיעה בהם וליכולתם להיפרע על כך, או בגין חסמים תרבותיים המקשים על תובעים לפנות להליך משפטי. במסגרת הלך הרוח המצמצם והדווקני, דורש בית המשפט כי על הארגון להוכיח בנוסף, כי פעל ב"שקידה סבירה" לצורך איתור תובע בעל עילת תביעה אישית, כאשר יש להוכיח שימוש באמצעים איכותניים וכמותניים המלמדים על המאמצים שעשה הארגון לאיתור אותו תובע. בית המשפט הותיר סדק צר למקרים חריגים בהם יוכל לקבוע כי נתוניו הייחודיים של המקרה, מספיקים לצורך הקביעה כי ישנו קושי לאתר תובע. בניגוד לעמדתו המצמצמת של השופט דנציגר, השופטות חיות וברק-ארז קראו לנקוט פרשנות מרחיבה יותר לחוק, אשר תקל את כניסתם של ארגונים בשערי בית המשפט, בייחוד במקום בו ברור כי חסמים חברתיים ותרבותיים מונעים מנציגי הקבוצה הנפגעת להגיש את התובענה בעצמם. בסופו של יום, בית המשפט הכיר בעמותת קולך כארגון ראוי הפועל לקידומן של זכויות נשים בחברה הדתית, וכן בקושי האינהרנטי של נשים חרדיות לצאת נגד קהילותיהן ולעמוד בחזית המאבק, ועל כן הערעור נדחה ובקשת האישור התקבלה. בית המשפט פתח את שעריו בפני עמותת קולך, ויצר תקדים חיובי. עם זאת, כאמור, הוא פיתח ושכלל חסם נוסף בדמות המתווה אותו יצר: שורת התנאים והדרישות אותם הציג, מציבה בפני ארגונים משוכות גבוהות נוספות אשר אינן נגזרות בהכרח מלשון החוק, מאריכות את הדרך ולעתים עלולות לחסום אותה כליל.

3. שירים ושערים – על תרבות ועל חסמים

א. התרבות והמשפט ככלי ליצירת מחסומים

ההגנה על קבוצות מיעוט המבקשות לשמר את תרבותן ואורחות חייהן הייחודיים, בנפרד מקבוצת הרוב, עומדת בבסיס התפיסה הרב-תרבותית.⁸ בתי המשפט הציגו את השקפת עולם זו לא פעם, תוך דיון במתח הבלתי-פוסק בין התרבות הליברלית לתרבויות מיעוט אשר אינן כאלה ומבקשות לפעול בתוכה, ועל מקומן של תת-קבוצות נוספות

⁸ WILL KYMLICKA, MULTICULTURAL CITIZENSHIP: A LIBERAL THEORY OF MINORITY RIGHTS, 152 (1995).

החיות בחיקם של אותם מיעוטים ועלולות להיפגע מהגנה תרבותית זו.⁹ שאלות אלה עולות ביתר שאת בסוגיות העוסקות בהדרת נשים במרחב הציבורי במדינת ישראל, אל מול זכותה של החברה החרדית לעצב את תרבותה. במקרה שלפנינו, בית המשפט נדרש לשאלות אלה במתכונת כפולה ובסוגיות שונות, תחילה בשלב המקדים הבוחן את הנסיבות העומדות מאחורי הקושי באיתור תובעת, ולאחר מכן בבירור התובענה עצמה העוסקת בהדרת נשים משידורי הרדיו של התחנה כעניין של מדיניות.

עקרון שימור תרבות המיעוט והכלתה על ידי קבוצת הרוב מאתגר את בית המשפט, כאשר חברות הקבוצה מבקשות הגנה מפניה ולא הגנה עליה. במקרה זה, בית המשפט אינו מתבקש לשמר את תרבות המיעוט אלא לשמור על פרטים מפני תרבותם שלהם. יתרה מכך, הכרעה בשלב כה מקדמי ממקמת את בית המשפט כצד ישיר לעניין, מאחר שהחלטתו באשר לחסמים החברתיים והתרבותיים העומדים בפני חברות הקבוצה, תקבע אם נשים אלו יקבלו את יומן בבית המשפט אם לאו. הכרעתו של בית המשפט בכל הנוגע למגבלות התרבותיות¹⁰ שבהן חיות נשים בחברה החרדית ובאשר ליכולתן לשמש כתובעות ישירות, תסמן את מקומו על לוח התובענות הייצוגיות, כמגן או חוסם, כשומר סף או מזמין לחצותו.

בהחלטתו החשובה והתקדימית, נדמה כי בית המשפט זכה לעטות על ראשו את שני הכובעים, הוא אמנם פותח דלת עבור התובעות אבל סוגר שתיים עבור אלו העתידות לבוא אחריהן. בכך, הוא עלול להפוך ממקום מזמין ומאפשר, לשומר סף מגביל. בהחלטתו, בית המשפט לא הבהיר דיו את המחיר הנדרש מנשים בחברה החרדית לצאת נגד חברת הרוב שלהן, ואת הצפוי להן בעקבות החלטתן זו. כמי שליוותה את התביעה כנגד בית-יעקב בפרשת עמנואל,¹¹ הייתי עדה מכלי ראשון למחיר הכואב אותו נדרשו לשלם משפחות בתוך קהילותיהם, מאחר שהעזו לפנות ל"ערכאות של גויים" ולעמוד על הזכות של בנותיהן לקבלת חינוך. ראיתי כיצד משפחות אלו איבדו את פרנסתן ואת מקומן בתוך הקהילה, ובעיקר, למרות שזכו בתביעתן, הפכו תשובה מהלכת לשאלה

⁹ בג"ץ 746/07 רגן נ' משרד התחבורה, 530 (פורסם בנבו, 5.1.2011); סוזן מולר אוקין "הרהורים על פמיניזם ורב תרבותיות" פוליטיקה: כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים 1, 9-26 (1998).

¹⁰ "בספרו של ג'ון סטיוארט מיל, מאבות הליברליזם, 'שעבוד האשה' עמד מיל על חוסר היכולת לבחון את קיומם של אוטונומיה ובחירה חופשית במרחב של דיכוי מגדרי". ראו דברי השופט ג'ובראן בפסק דינו ברע"א 8821/09 פרוז'אנסקי נ' חברת לילה טוב הפקות בע"מ, 42 (פורסם בנבו, 16.11.2011).

¹¹ ת"א 11475-10-09 גלר נ' בית ספר "בית יעקב" בעמנואל – הנהלה (פורסם בפסקדין, 8.2.2010).

מדוע עדיף לספוג את מחיר האפליה וההשפלה על פני מחיר החרמות והנידוי הנלווים להליך המשפטי.¹²

אנו עדות למקרים רבים בהם נשים חרדיות מצהירות כי אין באפשרותן לעשות שימוש בכלי המשפטי או להביע את דעותיהן בפומבי, בשל המחיר החברתי הצפוי להן בתוך הקהילה.¹³ עבור נשים אלו ועבור קבוצות מוחלשות רבות אחרות, חוק תובענות ייצוגיות יכול לשמש מקום של מפלט ונחמה, מקום שבו עוללות המוניות יקבלו מענה משפטי וחברתי מבלי לאלץ את מי מחברי הקבוצה לשלם מחיר אישי כבד כל כך עבור הגנתם על יתר חברי הקבוצה.

לפיכך, הצבת חסמים וגדרות גבוהים מדי בפני ארגונים, או הטלת נטל בלתי-סביר להוכיח כי לא נמצאו תובעים מתאימים, עלולות להשאיר קבוצות אוכלוסייה שלמות ללא סעד והגנה ולהפוך את היתרונות הרבים הגלומים בהליך התובענות הייצוגיות ככלי לשינוי חברתי, לחיסרון משתק. ישנן קבוצות בתוך האוכלוסייה שאין צורך בסקרים ובמחקרים על מנת להבין את מרקם החיים העדין או המוסכמות החברתיות הפנימיות בתוכן הן חיות כדי לדעת שהסיכוי שהפרטים ייצאו כנגד קבוצת השייכות שלהן הוא נמוך עד כדי בלתי אפשרי.¹⁴ לצד נשים חרדיות ניתן לחשוב על קבוצות מוחלשות אחרות החוששות לצאת כנגד מוקדי כוח, וביניהן: קבוצות נשים נוספות אשר מהוות מיעוט בתוך מיעוט כמו נשים פלסטיניות או בדואיות, דיירות ודיירי דוור ציבורי בתביעות כנגד חברות משכנות או משרד השיכון, ועוד.

נוכח העובדה כי המחוקק הכיר מפורשות בזכותם של ארגונים לתבוע באופן עצמאי ללא תובע ישיר, החלטת בית המשפט עלולה להוביל להשעיית זכויותיהן של פרטים,¹⁵ ובכלל זאת את זכות הגישה לערכאות או למיצוי זכויותיהם בכלים עקיפים שיועדו לכך.

¹² במהלך השנה הנוכחית נחשפתי בפעילותי במרכז "תמורה" לעשרות נערות שנותרו ללא מסגרת חינוכית, כאשר למיטב ידיעתי, אף אחת מהן או מבני משפחותיהן אינם מוכנים להגיש תביעה רשמית בשל כך; אסתי שושן ואסתי רידר "למה לא נתייצב בבג"ץ" **הארץ** www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2841988 4.2.2016

¹³ ליאת שלזינגר "מכתב העיתונאיות החרדיות" **Onlife** 10.03.2014 www.onlife.co.il/%D7%A2%D7%91%D7%95%D7%93%D7%94/%D7%97%D7%91-%D7%A8%D7%94/72852/%D7%9E%D7%9B%D7%AA%D7%91-%D7%94%D7%A2%D7%99%D7%AA%D7%95%D7%A0%D7%90%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%95%D7%AA

¹⁴ אמנון רובינשטיין "שקיעתה, אך לא מותה, של הרב-תרבותיות" **הפרקליט** מט 47, 86 (2006).

¹⁵ Yifat Bitton, *Discriminatory Religious Practices, Compensatory H(wo)uman Rights Laws: Suspensions and Exclusions In Remediating Feminine Suffering*, (forthcoming)

בת קול

חמור מכך, השעיה זו עלולה להתרחש באצטלה פרוצדורלית של עומס תיקים וחשש מפני תביעות סרק.

הקביעה אם בית המשפט ישמש מגן או חסם, תיעשה באמצעות ניתוח המקרים הבאים שיבואו לפתחו של בית המשפט והאופן בו תיבחן דרישת ה"קושי" באיתור תובעים ישירים: אם באמצעות ניתוח כמותי המנותק מהמציאות החברתית-תרבותית, או שמא דרך הבנת המורכבות ועולם התוכן ממנה מגיעה הקבוצה הנפגעת. בהקשר זה חשוב לציין, כי החלטת בית המשפט במקרה זה נקבעה על בסיס איתן בדמות החלטות קודמות של הממשלה והרשות השנייה בדבר הדרת נשים בכלל וברדיו "קול ברמה" בפרט, אשר הקלו את הקביעה כי מדובר בהדרה ובאפליה פסולה מחד גיסא, והותירו את המדינה מחוץ למעגל המעורלים אשר כשלו בפיקוח מאידך גיסא.

מבחן ההגנה על התרבות ומפני התרבות, יידרש כאשר בית המשפט יתבקש לאפשר לארגונים לשמש תובעים גם ללא קביעות אלו, או במקרים בהם אף המדינה עשויה לשמש צד להן, דוגמת האפליה בקבלה למוסדות חינוך.¹⁶ מבחן זה יהפוך מאתגר אף עוד יותר כאשר קבוצות אוכלוסייה נוספות בעלות תרבותי מובהק פחות או בעלות קשיים אחרים יימנעו מלתבוע בגין האפליה הנגרמת להם.

ב. החסם מפני תרבות

"המילים אומרות יותר ממה שכתוב על הנייר;

יש צורך בקולו של האדם

כדי להעניק להן משמעות עמוקה"¹⁷

תנאי סף נוספים בהם נדרשה התובעת לעמוד, הינם, בין היתר, הצבעה על קבוצה מוגדרת הנפגעת מהמדיניות המפלה, הכרה כי ההדרה מהווה אפליה פסולה, והצבעה על נזק לכאורי הנגרם לה כתוצאה מאותה מדיניות מפלה. הדיון המשותף סביב תנאים אלה עוסק באופן בו נבנית ומתגבשת תרבות מקומית. ההאלמה וההעלמה של נשים ממרחב התרבות של קבוצת השייכות שלהן וההשלכות החמורות הנלוות לכך, תפסו מקום חלקי בלבד בפסק הדין. בית המשפט לא הרחיב אומר על הזירה התרבותית¹⁸ העומדת בסלע הדיון ועל משמעותה בחברה החרדית, ובכך צמצם לקורא/ת מן החוץ את עוצמת הפגיעה באותן נשים אשר קולן לא נשמע ובחברה בכללותה.

¹⁶ עניין גלר, לעיל ה"ש 11.

¹⁷ מאיה אנג'לו ידעתי למה הציפור הכלואה שרה (2000).

¹⁸ וזאת בניגוד לכתבי הטענות ולבית המשפט המחוזי.

עיקר המדיה החרדית מתחלקת בין ערוצי הרדיו לעיתונות הכתובה. האיסורים ההלכתיים על צפייה בטלוויזיה, גלישה במרשתת או שימוש בניידים חכמים,¹⁹ מותירה את מרבית האוכלוסייה לצפות במתרחש בעולם הרחב דרך סדקים צרים מאוד של ידע ומידע המועברים אליהם דרך הרדיו והעיתונות הפנימית. ממילא מדובר בקהל שבוי במיוחד, אשר יכולותיו לבחור את אמצעי התקשורת שלו או לעבור לערוץ ידע אחר באמצעות לחיצה על השלט כמעט ואינן קיימות. במציאות כזו, הדרה מוחלטת כמעט של נשים מערוץ תקשורת מרכזי, משמעותה העלמתן המוחלטת מהנוף החברתי והפיכתן לשקופות ונאלמות, שאינן זוכות לכל שיקוף בעולמות התוכן בהן הן לוקחות חלק.

לתקשורת ההמונים יש כוח לא רק לשקף את הלכי הרוח הדומיננטיים בתרבות, אלא גם לעצבם ולהבנות באמצעותם מציאות חדשה. בהקשר זה, לדפוס הייצוג בתקשורת ישנה חשיבות רבה בשיקוף המציאות החברתית ובהצגת שוק דעות חופשי ומגוון. העלמתן של קבוצות מנוף הייצוג, עשויה להעלימן גם במציאות בכל הקשור ליחסי כוחות חברתיים ופוליטיים. הסכנה העיקרית טמונה בכך שעם הזמן, דפוס ייצוג אלה עלולים להתפרש כמצב הנכון, הטבעי והרצוי.²⁰

הדרה מייצוג בתקשורת היא נחלתן של קבוצות מוחלשות רבות. ההשלכות החברתיות והתרבותיות בעקבות אותה הדרה נבחנו בעזרת מודלים שונים המתמקדים בסיקורן והשתתפותן של קבוצות מיעוט בכלי התקשורת, ובאופן שבו דעת הרב מושפעת במישור מנוכחותן או היעדרותן של אותן קבוצות.²¹

תאוריית "הקבוצות הנאלמות",²² אשר שמה מהדהד ברקע הסיפור העובדתי של פסק הדין, יוצאת מנקודת הנחה כי בכל חברה מתקיימת היררכיה הממצבת קבוצה אחת כבעלת מעמד ויתרונות על פני קבוצה או קבוצות אחרות. מבנה מעמדי זה משעתק את עצמו במרוצת השנים והופך למערכת התרבותית עבור כל בני החברה או הקבוצה, כך שהקבוצה השולטת מייצגת את מה ש"ראוי" ו"נכון".²³ במצב זה, נדחקים חברי הקבוצות החלשות אל תוך שוליה הבלתי-נראים של המערכת החברתית, וקולן הופך לא רק לבלתי-נשמע אלא גם לבלתי-ראוי להישמע, נאלם. ניתוח זה נכון לגבי מגוון רחב של קבוצות מיעוט בחברה הישראלית אשר במשך השנים הוכפפו לשיח של חברת

¹⁹ יאיר אטינגר "האדמו"רים יוצאים לקרב מאסף נגד הסמארטפונים" הארץ 16.02.2016 www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2856169

²⁰ עמית קמה וענת פירסט על הדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים" (2015).

²¹ בספרם של קמה ופירסט ניתן למצוא התייחסות למודלים ומחקרים שונים העוסקים בהדרה תקשורתית. ברשימה זו עמדתי על שני מודלים המשקפים את סיפורן של הנשים החרדיות בכלי התקשורת במדינת ישראל, ובכלל זה בכלי התקשורת החרדיים.

²² תאוריה אשר פותחה על ידי בני הזוג ארדנר, קמה ופירסט, לעיל ה"ש 20, בעמ' 71–72.

²³ שם, בעמ' 72.

הרוב, כגון ערבים, מזרחים, להט"בים ופליטים. במקרה של הנשים החרדיות, התאוריה מקבלת משמעות פיסית קונקרטיה, כאשר מדיניותה המכוונת של תחנת קול ברמה מכריזה עליהן כאילמות, ואוסרת על השמעתן.

המשמעות היומיומית של מדיניות זו היא כי חוויות החיים של נשים, עולמן המקצועי, חיי הפנאי ודעותיהן הפוליטיות והחברתיות, צומצמו לתוך קול גברי המייצג את תפיסתן, ומשמש להן כפה. הן אולי יכולות לקחת חלק במחקר, אך לא להעיד בפומבי על תוצריו;²⁴ הן יכולות לרקוח קדירה מהבילה עבור בני משפחתן, אך זר ישתף את חוויותיהן;²⁵ הן יכולות להצביע בבחירות, אך לא להביע את דעותיהן בפומבי.²⁶ מודל רלוונטי נוסף הוא מודל ה"הכחדה הסמלית",²⁷ לפיו היעדרות מן המרחב הציבורי משמעה הכחדה סמלית. לפיכך, היעדרה של קבוצה מהשיח הפומבי-חברתי משמרת את נחיתות הקבוצה. על פי מודל זה, מידת ה"נראות" או במקרה דנן ה"השמעות" של קבוצות באמצעי התקשורת מסמלת את מעמדה בחברה, ובהתאמה, שיעור היעלמותן מסמל את מידת הכחדתן. מדיניותה הגורפת של תחנת הרדיו קול ברמה שלא להשמיע נשים מעל גלי האתר, עונה על מאפייניו של מודל זה ומדגימה כיצד בכוחה של ההאלמה להוביל להעלמה.

הדרת נשים, ובכלל זה הדרתן מייצוג בכלי התקשורת, בפוליטיקה וביתר מוקדי הכוח החברתיים, משפיעה במישרין על זכותן של נשים לתרבות הולמת והוגנת, ולאופן שבו מתעצבת המציאות הישראלית כולה. האלמת נשים בכלי התקשורת המרכזי ואולי היחיד, משדר להן ולכלל מסר של נחיתות ונחשלות. מכאן קצרה הדרך לערער את מקומן בשוק העבודה ובתא המשפחתי, ובראש ובראשונה את האופן בו הן רואות את עצמן. על בית המשפט לחדד את המסר כי החלטות שכאלה הן בעלות השלכות לדורות, וכי אם לא ירוסנו בזמן, ישתקעו ויתקבעו במרחב הציבורי מבלי שניתן יהיה לעקורן, ובהתאמה לתוכנה זו לקבוע את הסעדים בהליך ואת היקף הפיצוי.

24 מתוך כתבי הטענות עולה מקרה שבו נתבקשה פרופ' צופיה איש שלום להציג ברדיו את מחקרה הרפואי באמצעות קולגה גברית, אשר תעלה לשידור במקומה.

25 מתוך כתבי הטענות עולה כי במסגרת תכניות בישול ופנאי, נתבקשו נשים לשתף מתכונים באמצעות שליחת המתכון בפקס, והקראתו על ידי שדרן גבר.

26 מתוך כתבי הטענות עולה כי נשים לא הורשו לעלות לשידור ולהגיב לתכנים, ואף לא הוזמנו לדבר כמשתתפות בפאנלים שונים.

27 התאוריה פותחה על ידי ג'ורג' גרבנר ולארי גרוס כמתואר בספרם של קמה ופירסט, לעיל ה"ש 20, בעמ' 89.

4. סיכום – על דת, תקשורת ותרבות

ג'יימס קארי קבע את המונח "תקשורת כתרבות".²⁸ לדידו, ניתן להצביע על שתי תפיסות רווחות בתרבות המערבית ביחס לתקשורת אותן ניתן לשזור עם מוטיבים מעולם הדת, כאשר שתיהן שואפות לאגד יחד קבוצה רחבה בעזרת מסרים ומכנים משותפים.²⁹ התפיסה הראשונה רואה את התקשורת כמי שמתנהלת באמצעות "העברה", שליטה במסרים ובהפקתם תוך הפצתם מן המרכז האחראי אל הפריפריה, כך גם הדת והאופן בו היא מפצה מסרים למאמיניה. השנייה, מסמנת את התקשורת כ"מדורת השבט" תחתיה מתכנסים בני אדם סביב ערכים ודעות משותפות, גם כאן הדת מהווה מקור ללכידות חברתית והתקבצות קהילתית תחת אמונה משותפת.

הדת והתקשורת, מעצבות ומתווכות את המציאות לפרטים החוסים בצלן ובכך מעצבים עבורם את התרבות. על כן, בקהילות דתיות שבהן התקשורת המקומית כפופה לדת ומשמשת לה שופר, ושתיהן יחד ולחוד נהנות ממונופול על קהל המאמינים/מאזינים, ישנה חשיבות רבה יותר לניתוח ההשלכות של עיצוב התרבות והאופן שבו היא נבנית.

עולם המשפט מהווה אספקלריה לאותה תרבות, משפיע עליה ומושפע ממנה, יונק ממנה את מעמדו ובאמצעותו נלחם בתחלואיה.³⁰ ממילא עליו להיות בעל רגישות גבוהה לתנודות ולשינויים החלים בה, כי אלה בסופו של יום יעידו על השינוי שחל בו עצמו. מאוטנר עומד גם הוא על משולש היחסים בין הדת, התרבות והמדינה, כשהוא מטיל על האחרונה את האחריות לשגשוגם של הפרטים שבה באמצעות פיתוח התרבות והנגשתה, ומתריע כי אם לא ייעשה כן, ימצאו ההמונים את מפלטם בדת, אשר תספק להם את אותה תחושת סיפוק ואושר.³¹

חוק תובענות ייצוגיות, לצד המגבלות והכללים הקשיחים המאפיינים אותו, מעניק למדינה ולמערכת המשפט כלים יצירתיים להגנה על פרטים וליצירת תנאי אפשרות לשגשוגם. על בית המשפט לעשות בהם שימוש מושכל, כזה אשר יפתח עבור אותם פרטים את השער ולא יגביה את חומת הכניסה אליו.

28 JAMES .W. CAREY, COMMUNICATION AS CULTURE: ESSAYS ON MEDIA AND SOCIETY, 13–36 (1989).

29 Orly Tzarfaty, *Les Médias Dans La Société Orthodoxe — Mémoire Et Identité Alternatives*, 8 REVUE EUROPEENNE DES ÉTUDES HEBRAÏQUES 59–78 (2003).

30 מנחם מאוטנר משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת (2008).

31 מנחם מאוטנר "פתח דבר: ליברליזם בישראל – 'האדם הטוב', 'האזרח הרע', והשגשוג האישי והחברתי" *עיוני משפט* לו 7–79 (2013).

בת קול

בשולי הדברים, ברצוני לעמוד על נקודה שקצרה היריעה מלפתח, אך חשוב לתת עליה את הדעת. הדרה משערי בית המשפט ומייצוג הולם בכלי התקשורת, איננה נחלתן של קבוצות חרדיות בלבד. קבוצות מוחלשות רבות רואות את בית המשפט כמקום אליו לעולם לא יזכו להגיע או כל שכן יעניק להן סעד, זו היא גם תפיסתן את האופן שבו יוצגו בכלי התקשורת אם בכלל. השפעותיה התרבותיות של קבוצת הרוב, עלולות להיות מדירות ומסוכנות בדיוק כמו השפעותיה של כל קבוצת מיעוט דתית, רק שהן נעשות בתחום ובאופן סמוי יותר. דמוקרטיה, אולי יש להזכיר, נבחנת גם על פי יחס הרוב לזכויות המיעוט וגם על פי יחס הרוב לזכויות המיעוט שבתוך המיעוט. על מערכות המשפט והמדינה האמונות על השגשוג האישי והחברתי, להנגיש את התרבות לכלל ואת הכלל אל התרבות, ולוודא כי כולם ישתקפו וייקחו בה חלק פעיל ומשמעותי.